

פיליפ שטלצל

היסטוריה אחרי היטלר

אחרי מלחמת העולם השנייה, גרמנים רבים התייחסו בחשד כלפי יחסם של מהגרים יהודים-גרמנים, בהם ג'ורג' ל. מוסה, פיטר גיי, פריץ שטרן וזאב ולטר לקויר, כלפי ההיסטוריה הגרמנית, זאת משום שהם סברו שיחס זה מוטה בגלל "טינת המהגרים". ההיסטוריון הגרמני, גרהארד ריכטר, דיבר על רבים מעמיתיו בשעה שכתב ב-1949: "ספרים, שנכתבו בבריטניה ובארה"ב בידי מהגרים גרמנים על הבעיה הגרמנית, הם מבלבלים יותר מאשר מאירי עיניים. בשעה שהיא שולטת ללא מצרים, הטינה אינה קרקע פוריה להיסטוריה מפוכחת ואובייקטיבית. ניכור ממושך מגרמניה יכול בקלות להביא לתפישה מעוותת של המציאות".¹

ואולם, במציאות, ההיסטוריונים המהגרים הללו, שנאלצו לעזוב את גרמניה בגלל עליית הנאציזם ועתה לימדו בארה"ב, אימצו שורה של גישות מגוונות לחקר ההיסטוריה הגרמנית. מוסה, כך סיפר לעמיתו גיי ב-1998, טען שהמגוון הזה הוא תולדה של האופן השונה שבו חוו המהגרים את שנות גרמניה הנאצית. באותה שנה, גיי פירסם את ספר זיכרונותיו, "השאלה הגרמנית שלי" (My German Question), שבו הוא תיאר את ילדותו ונעוריו במשטר הנאצי בברלין. לאחר שקרא את הספר, כתב לו מוסה: "מסלולי החיים שלנו שונים מאוד בגלל העובדה שאני נאלצתי לעזוב את גרמניה בסוף פברואר, 1933, ולכן לא הספקתי לחיות תחת המשטר הנאצי. אני משער שזה צבע את יחסי הלא סנטימנטלי כלפי גרמניה, במיוחד לאחר המלחמה, כשהייתי צריך לראיין כל כך הרבה נאצים. אני מעריך אותך על האופן שבו אתה התמודדת עם החוויה האישית שלך".² בשונה ממוסה, משפחתו של גיי נשארה בגרמניה עד 1939.

בארה"ב לאחר מלחמת העולם השנייה, מוסה, גיי ושאר חברי הדור השני של היסטוריונים-גרמנים-מהגרים חוללו מהפכה בחקר ההיסטוריה הגרמנית. בשעה שמהגרים מהדור הראשון, בהם פליקס גילברט, האנס רוזנברג והאיו הולבורן, קיבלו את הכשרתם המקצועית בגרמניה, חברי הדור השני עזבו את גרמניה כילדים או נערים, והחינוך שקיבלו היה בארה"ב. מלבד מוסה וגיי, בדור השני נכללים חוקרים כמו פריץ שטרן, קלאוס אפשטיין, גרהארד ויינברג, גיאורג איגרס, רנטה ברידנטאל, יאוכים רמארק, גרדה לרנר, תיאודור האמראו (ששורשיו, בניגוד

¹ Gerhard Ritter, "Review of Hans Rothfels, *The German Opposition to Hitler*," *Historische Zeitschrift* 169 (1949): 402–405, quote on 402.

² George Mosse to Peter Gay, October 29, 1998, Leo Baeck Institute, George Mosse Papers, Box 35/5.

לאחרים, היו אוסטריים ופולניים) וכן זאב ולטר לקויר, שערך עם מוסה את כתב העת החשוב להיסטוריה בת זמננו.³

בניגוד לגיי, שמדגיש בזיכרונותיו כיצד הסתייג מלדרוך שוב על אדמת גרמניה, כמה מהחוקרים-מהגרים הללו שיתפו פעולה בתחילת דרכם המקצועית עם עמיתיהם ממערב גרמניה.⁴ כבר בשנים 1955-1956, למשל, שהה קלאוס אפשטיין שנה באוניברסיטת האמבורג בזכות מלגת פולברייט. באופן דומה, פריץ שטרן טיפח קשרים עם חוקרים גרמנים. בקיץ של 1954, הוא היה מרצה אורח באוניברסיטה החופשית של ברלין, שם נדהם מהניגוד הבולט בין "השתיקה השלטת בשיח הציבורי" לבין הסטודנטים שלו, "שמביעים מוכנות להתמודד עם המורכבות של העבר ולבחון את היחסים הבעייתיים של גרמניה עם המערב".⁵ ב-1967 קיבל שטרן מינוי קבוע כמרצה אורח באוניברסיטת קונסטנץ, ומעמדו בתוך הקהילה הטרנס-אטלנטית של ההיסטוריונים הלך והתבסס. לצד האנס קון, ליאונרד קריגר וג'ורג' מוסה, התמקד שטרן בהיסטוריה תרבותית ואינטלקטואלית של גרמניה המודרנית, תחום שבו לא התמקדו ההיסטוריונים במערב גרמניה.⁶

לעתים, היסטוריונים-מהגרים בני הדור השני התערבו ישירות בפולמוסים ציבוריים בגרמניה. גרהארד ויינברג, למשל, נאבק בפרסומיו בפרשנויות היסטוריות אפולוגטיות, שהיו פופולריות למדי במערב גרמניה. בשנות ה-50, הוא התנגד נחרצות להיסטוריונים גרמנים שטענו שמבצע ברברוסה, הפלישה הגרמנית לבריה"מ, היתה "מלחמת מנע". עשר שנים לאחר מכן, ויינברג גינה באותה נחרצות את דיוויד ל. הוגן, שניסה להציג את פרוץ מלחמת העולם השנייה כפועל יוצא של קשרים דיפלומטיים קונספירטיביים לכאורה בין בריטניה לפולין.

הדוגמה המובהקת והמוכרת ביותר להתערבות של ההיסטוריונים-מהגרים, היתה בפולמוס פישר, שנסוב על שורשי ומהלכי מלחמת העולם הראשונה, זאת בשעה שקלאוס אפשטיין ופריץ שטרן הובילו את ההתנגדות האמריקאית לכל פגיעה בעמדותיו של פריץ פישר. בתחילת 1964, מסע הרצאותיו של פישר בארה"ב, שמומן בסיוע מכון גתה, בוטל בעקבות התערבות מתנגדיו הגרמנים. כמה אנשי אקדמיה הצליחו לשכנע את משרד

³ See Andreas Daum, Hartmut Lehmann, and James J. Sheehan, eds., *The Second Generation: Émigrés from Nazi Germany as Historians* (New York, 2016). On the emigrés' impact on the West German discipline more generally see my essay in that volume, 287-303.

⁴ Peter Gay, *My German Question: Growing Up in Nazi Berlin, 1933-1939* (New Haven, CT, 1998): 1-20.

⁵ Stern, *Five Germanies I Have Known* (New York, 2006), 211.

⁶ Steven Aschheim, "The Tensions of Historical Wissenschaft: The Émigré Historians and the Making of German Cultural History," in Steven Aschheim, *Beyond the Border: The German-Jewish Legacy Abroad* (Princeton, N.J., 2007), 45-80.

החוץ הגרמני, שלא כדאי שהמדינה תאפשר לפישר להציג בארה"ב את הפרשנות הביקורתית שלו בנוגע לתפקיד של האימפריה הגרמנית בפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

רק הפעילות המאורגנת של כמה היסטוריונים אמריקאים (בהם אפשטיין ושטרן) הביאה לכך שפישר יממש את ביקורו בארה"ב. מאוחר יותר באותה שנה, שטרן הופיע בכנס של האגודה להיסטוריה גרמנית ותמך בעמדתו של פישר בדיון על מלחמת העולם הראשונה, שבו נכחו יותר מ-1,500 צופים. בספרו על האימפריה הגרמנית וכוונותיה בזמן המלחמה הגדולה, פישר קרא תיגר על הטענה, הרווחת גם כיום בקרב היסטוריונים גרמנים רבים, שלפיה הרייך השלישי היה "תאונה" בהיסטוריה הגרמנית.⁷

התמיכה האמריקאית במסע ההרצאות ונאומו של שטרן למענו סייעו מאוד לפישר, שבתחילה היה מבודד בגרמניה. עם זאת, רבים מהמהגרים שהתערבו למען פישר לא היו מעריצים של תורתו. כמה מהם הבהירו במכתבים שכתבו לדיפלומטים גרמנים כי למרות הביקורת שלהם על ספרו, תמיכתם בפישר נובעת מהחשש לפגיעה בחופש האקדמי במערב גרמניה.⁸

לעתים, ההיסטוריונים משני צדי המתרס מצאו את עצמם מסכימים אלה עם אלה, כפי שאפשר ללמוד מהתגובות לספרו הפשטני, אם כי המצליח מאוד, של ויליאם שילר, "עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי" (The Rise and Fall of the Third Reich). בשונה מהתקבלות הספר באמצעי התקשורת ובקרב הקהל הרחב בגרמניה ובארה"ב, הביקורות של ההיסטוריונים בשתי המדינות היו שליליות ביותר.⁹ יחסו של קלאוס אפשטיין לספר היה לא פחות ביקורתי ממאמר הביקורת של מרטין ברושט ואפילו בוטה ממנו. אפשטיין טען ש"קביעותיו השגויות והחד-צדדיות של שירר בנוגע להיסטוריה הפוליטית של גרמניה בטלות בששים בהשוואה לדיעותיו הקדומות בנוגע למסורת התרבותית של גרמניה", והאשים את שירר ב"השבה מחודשת של המעשייה, שלפיה ההיסטוריה הגרמנית היא דרך חד-סטריית, שמובילה מלותר להיטלר".¹⁰ גם הביקורת של מוסה על הספר היתה שלילית, אם כי מתונה יותר.¹¹

⁷ Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18* (Dusseldorf, 1961), 93.

⁸ See Philipp Stelzel, "Fritz Fischer and the American Historical Profession Tracing the Transatlantic Dimension of the Fischer-Kontroverse," *Storia della Storiografia* 44 (2003): 67-84.

⁹ See Gavriel Rosenfeld, "The Reception of Williams Shirer's *The Rise and Fall of the Third Reich* in the United States and West Germany, 1960-62," *Journal of Contemporary History* 29 (1994): 95-128.

¹⁰ Klaus Epstein, "Shirer's History of Nazi Germany," *Review of Politics* 23 (1961): 232 and 245.

¹¹ George Mosse, Review of Shirer, *The Rise and Fall of Nazi Germany*, *The Progressive* (December 1960), 40-42.

היסטוריונים-מהגרים גם ביקרו איש את רעהו, ובאופן לא מפתיע, לא תמיד הסכימו זה עם זה. קלמנס פון קלמפרר ביקר בחריפות את ספרו של מוסה, "משבר האידיאולוגיה הגרמנית" (*The Crisis of German Ideology*), וטען שמסקנותיו "מוגזמות ביותר", בעיקר בכל הקשור לגרמניה הווילהמינית.¹² לדבריו, "רק מכיוון שאפשר להבין ואי אפשר להימנע שבימינו היסטוריה גרמנית נכתבת כשהקטסטרופה של השואה בתודעה, על ההיסטוריון להפעיל מידה נדרשת של ריסון".¹³ ואולם, הביקורת של קלמפרר לא מפחיתה מהעובדה שספרו של מוסה היה משפיע ביותר, כפי ששאל פרידלנדר ציין: "לאלה מאיתנו שהתחילו ללמד היסטוריה מודרנית באמצע שנות ה-60, במיוחד היסטוריה של הנאציזם, האנטישמיות ושורשי הפתרון הסופי, ספרו של מוסה פתח בשבילנו אופקים חדשים".¹⁴

הדוגמאות הללו מוכיחות שהסברה, שרווחה בקרב כמה היסטוריונים ממערב גרמניה אחרי המלחמה, שלפיה ההיסטוריונים המהגרים מונעים מטינה, אינה מבוססת. ואולם, הסברה הזו היתה דרך פופולרית עד אמצע שנות ה-60 להתייחס בביטול לעמדות לא מקובלות של ההיסטוריה הגרמנית. אפשר לטעון שבתקופה הזו, מסוף מלחמת העולם השנייה ועד אמצע שנות ה-60, ככל ההיסטוריון-המהגר היה שמרן יותר, כך הוא התקבל בברכה בידי ההיסטוריונים המערב-גרמנים. ולכן, אין זה מפתיע שתאודור שידר, אחד ההיסטוריונים החשובים במערב גרמניה, הצביע על קלאוס אפשטיין בשעה שהתבקש לציין שמות של מלומדים צעירים מבטיחים. אפשטיין, כך לפי שידר, לא היה רק חוקר "חריף בצורה יוצאת דופן", אלא גם "בעל יכולת מרשימה להביע אמפתיה כלפי התנאים בגרמניה, שבגללם נאלץ לעזוב".¹⁵ העסקת אפשטיין נועדה להציג את הפתיחות של החוגים להיסטוריה בגרמניה כלפי השקפות עולם "זרות", זאת בלי לחולל שינויים מרחיקי לכת או לזעזע את המערכת. הערה זו מחמיאה לאפשטיין, אולם גם מרמזת שלא ניתן לסמוך שכל ההיסטוריונים המהגרים יביעו אמפתיה והבנה כלפי ההיסטוריה הגרמנית.

בניגוד לכך, קשה לדמיין מצב שבו פריץ שטרן או ג'ורג' מוסה היו מתקבלים למחלקה להיסטוריה בגרמניה בתחילת שנות ה-60. דעתם של ההיסטוריונים הגרמנים על שטרן באה לידי ביטוי בפולמוס פישר. באוקטובר

¹² Klemens von Klemperer, "Review of George Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*," *American Historical Review* 71 (1966): 609.

¹³ Klemperer, "Review of George Mosse, *The Crisis of German Ideology*," 609.

¹⁴ Saul Friedländer, "Mosse's Influence on the Historiography of the Holocaust," in Stanley G. Payne et al., eds., *What History Tells: George L. Mosse and the Culture of Modern Europe* (Madison, WI, 2003), 135.

¹⁵ Theodor Schieder to Dekan H. Moser, February 5, 1964, Bundesarchiv Koblenz (BAK), NL Schieder, Box 115. As early as 1963, Schieder had recommended Epstein for a position at the University of Frankfurt. See the letter from Theodor Schieder to Dietrich Geyer (History Department, University of Frankfurt), January 30, 1963, BAK, NL Schieder, Box 115.

1964 המוציא לאור של כתב העת *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht (GWU)* הציע לכלול את תרומתו של שטרן למלחמת ההיסטוריונים ולפרסם את תמיכתו בעמדתו של פיישר בגיליון קרוב. העורך של כתב העת, קרל דיטריך ארדמן השיב לו וטען שמאמרו של שטרן רגשני ואינו מכיל אפילו לא טענה עובדתית אחת. בסופו של דבר הוחלט שלא לפרסם את המאמר.¹⁶ גרהארד ריטר הביע דעה דומה, בשעה שהתלונן בפני ארדמן על ה"פטפוטים של מר שטרן", שעוררו את זעמו.¹⁷

עמדות מתגוננות שכאלה בקרב היסטוריונים גרמנים הלכו ופחתו מאמצע שנות ה-60. דור חדש של היסטוריונים גרמנים (בהם, למשל, האנס-אולריך וולר, פולקר ר. ברגהן ויורגן קוקה), שנולדו בין סוף שנות ה-20 לתחילת שנות ה-40, כבר הבחין פחות בין השקפות "גרמניות" ל"זרות" בנוגע להיסטוריה גרמנית, וכבר לא דחה את כתביהם של ההיסטוריונים-המהגרים. כמה מהם פגשו בהיסטוריונים הללו בחילופי סטודנטים בארה"ב ושמרו עמם על קשר. כך נוצר שיח טראנס-אטלנטי ממושך, שעוצב במידה רבה בידי ההיסטוריונים המהגרים, המתווכים, שבו הלאום של המשתתפים בו הלך ונעשה חשוב פחות ופחות. אין ספק ששיח זה ראוי לציון כהישג מרשים במחקר של גרמניה המודרנית בעשורים שלאחר המלחמה.

קשה, כמובן, לראות בדור השני של ההיסטוריונים-המהגרים מקשה אחת, בעיקר מפני שזו קבוצה של מלומדים בעלי מומחיות, מתודולוגיות והשקפות עולם פוליטיות שונות ומגוונות. ואולם, כולם הפכו יחדיו את מקצוע ההיסטוריון של גרמניה למגוון יותר, בעיקר בזמן פולמוס פיישר, ואולי בגלל היטמעותם בעולם האקדמי האמריקאי, הם לא יצרו, כנהוג בגרמניה, אסכולה משלהם. בשעה שמהגרים אלה העצימו תפישות חדשות על העבר הגרמני הקרוב, הם מעולם לא הצטרפו לאחד המחנות ההיסטוריוגרפיים במערב גרמניה, שהתאפיינו בפלגנות ובעוינות הדדית, במיוחד בשנות ה-70 וה-80. ולכן, בסופו של דבר, הדור השני של ההיסטוריונים-המהגרים סייע לעצב פרשנות מתוחכמת של ההיסטוריה הגרמנית המודרנית, ודאי לא "תפישת מציאות מעוותת", שממנה חששו בתחילה גרהארד ריטר ואחרים.

פיליפ שטלצל הוא מרצה להיסטוריה באוניברסיטת דוקיין.

¹⁶ Friedrich Dieckmann to Karl Dietrich Erdmann, October 21, 1964, and Karl Dietrich Erdmann to Friedrich Dieckmann, November 1, 1964, BAK, NL Erdmann, Box 21.

¹⁷ Gerhard Ritter to Karl Dietrich Erdmann, October 14, 1964, BAK, NL Ritter, Box 270.